

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
(магістра)

з теми: **«СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО
РОЗВИТКУ»**

Виконала: студентка 2 курсу
SoO1-M21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
(заочна форма навчання)
Нетет Ольга Олегівна

Керівник:
Мельник Людмила Пилипівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і
соціальної роботи

Рецензент:
Вержиховська Олена Миколаївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	7
1.1. Затримка психічного розвитку дитини як психолого-педагогічна проблема.....	7
1.2. Особливості соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку.....	23
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	42
2.1. Методика дослідження факторів соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку.....	42
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	46
Висновки до другого розділу.....	60
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	65
3.1. Організація роботи з батьками підлітків з затримкою психічного розвитку в закладах освіти як фактор впливу на їх соціалізацію.....	65
3.2. Програма формування ефективного спілкування підлітків з затримкою психічного розвитку.....	80
Висновки до розділу 3.....	94
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	101
ДОДАТКИ.....	109

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗПР – затримка психічного розвитку

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні суспільство задає жорсткий темп соціалізації підростаючому поколінню, виражений у знаннях, уміннях, навичках, якими має володіти дитина у тому чи іншому віці. Індивідуальні особливості розвитку дітей зумовлюють диференціацію у швидкості засвоєння соціальних норм, правил, зразків поведінки, що характеризують процес їх інтеріоризації та дорослішання. Порушення у процесі соціалізації ускладнюють чи унеможливають інтеграцію особистості у суспільство.

Більшість дітей проходять період первинної та вторинної соціалізації, стають зрілими особистостями, проте є певна частина школярів, які мають виражені труднощі у цьому. Це діти та підлітки з діагнозом «затримка психічного розвитку» (ЗПР), соціалізація яких проходить уповільнено та важко.

Тому, визначення меж та можливостей соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку, подолання суперечності між недостатньою ефективністю їх соціалізації та необхідністю забезпечення соціального дорослішання та несуперечливої інтеграції та адаптації в суспільстві є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз наукових джерел, які висвітлюють питання різних аспектів соціалізації дітей та підлітків з затримкою психічного розвитку, свідчить про багато напрацювань у цій сфері, зокрема це роботи В. Войтко, О. Вержиховської, Т. Калініна, В. Кобильченко, М. Певзнер, Т. Сак, О. Семенцової, В. Тарасун, О. Хохліної, С. Шевченко, Н. Шешукова та ін. Важливим в аспекті нашої теми є дослідження особливостей розвитку дітей та підлітків з затримкою психічного розвитку, яке свідчить, що ця категорія є досить різноманітною за своїм складом та поєднує такі варіанти затримки психічного розвитку, при яких немає підстав вважати їх незворотними, розвиток дітей та підлітків з затримкою психічного розвитку характеризується нерівномірним або затриманим дозріванням вищих

психічних функцій, недостатністю пізнавальної діяльності, зниженим рівнем працездатності, недорозвиненням емоційно-особистісної сфери (Н. Бастун, Є. Соботович, В. Тарасун, І. Ужченко, О. Хохліна, М. Шеремет). Тому організація впливу на деякі аспекти соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку забезпечить більш ефективну їх адаптацію у суспільстві. Вище зазначене вплинуло на вибір теми нашої наукової роботи: **«Соціалізація підлітків з затримкою психічного розвитку»**.

Мета роботи – здійснити аналіз особливостей соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку.

Об’єкт дослідження – підлітки з затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження – фактори соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз та узагальнення сучасних наукових знань щодо проблеми соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку.

2. Дослідити фактори соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку, підлітків з типовим розвитком та їх сімей.

3. Описати практику організації психолого-педагогічного забезпечення соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку у навчальному процесі.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань проведено аналіз та узагальнення даних науково-методичної та спеціальної літератури з теми дослідження, спостереження, анкетування, інтерв’ю.

База дослідження. Дослідження здійснювалось на базі Навчально-виховного комплексу №2 м. Хмельницького. Загалом дослідженням було охоплено 11 підлітків з затримкою психічного розвитку, 20 підлітків з типовим розвитком та їх батьки.

Практичне значення одержаних результатів: Результати дослідження можуть бути використані фахівцями у галузі спеціальної освіти при організації роботи з підлітками з затримкою психічного розвитку та їх

батьками.

Апробація результатів дослідження. Оприлюднення результатів дослідження здійснювалось на студентських наукових конференціях Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка протягом 2021-2022 рр.

Публікації. Нетет О.О., Мельник Л.П. Особливості соціалізація підлітків з затримкою психічного розвитку. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, Т.Л.Опалюк. Вип. 36. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2022. 170 с. С.153-161.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (74 найменування), додатків.

ВИСНОВКИ

Наше теоретико-емпіричне дослідження дало змогу виконати усі поставлені завдання кваліфікаційної роботи, що сформульовані у наступних висновках:

1. Відповідно першого завдання дослідження, ми систематизували та узагальнили сучасні наукові знання та практичний досвід щодо проблеми соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку та визначили, що

- соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – це процес входження індивіда в соціум у результаті активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві. У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, уміння, відповідні навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних взаємин. Процес виховання є важливим засобом соціалізації індивідів;

- щодо характеристики затримки психічного розвитку у підлітків, слід зазначити, що у них спостерігається поліморфна клінічна симптоматика: незрілість складних форм поведінки, цілеспрямованої діяльності на тлі швидкого виснаження, порушення працездатності. Також для ЗПР характерне уповільнення темпу формування пізнавальної та емоційної сфер із їхньою тимчасовою фіксацією на більш ранніх етапах. Виділяють і ступені вияву важкості ЗПР: а) легкий ступінь (здебільшого не потребує систематичного лікування); б) середній ступінь (корекція можлива в спеціальних умовах) в) важкий ступінь (діагностичні труднощі в плані відокремлення її від олігофренії в ступені дебільності).

2. Друге завдання передбачало дослідження факторів соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку. В нашій роботі ми до факторів вивчення соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку віднесли:

- 1) особливості спілкування підлітків з затримкою психічного розвитку;
- 2) особливості сімей підлітків з затримкою психічного розвитку (тип

сім'ї та соціалізація, культурно-освітній рівень батьків, матеріальний стан сімей, здоров'я підлітків, соціокультурний розвиток підлітків).

За методикою «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні М. Снайдера» ми виявили, що високий рівень комунікативного контролю не притаманний підліткам з затримкою психічного розвитку), у 45,5% респондентів - середній, у 54,5% - низький рівень комунікативного контролю (для порівняння у контрольній групі (підлітки з типовим розвитком) 15% - високий, 65% - середній, 20% - низький рівень комунікативного контролю). За методикою «Діагностика загального рівня комунікабельності» (за В. Ряховським): в експериментальній групі – для 27,3% респондентів притаманна некомунікабельність, для 36,4% - замкнутість, для 9,1% досліджуваних характерна помірна товариськість, нормальна комунікабельність притаманна для 18,1% учасників експерименту, у 9,1% визначена надмірна товариськість (для порівняння у контрольній групі 10%, 15%, 20%, 30%, 15% – відповідно). За методикою «Діагностика потреби у спілкуванні» (за Ю. Орловим): високий рівень потреби у спілкуванні притаманний 9,1% підліткам експериментальної групи, у 27,3% респондентів мають середній рівень потреби у спілкуванні, у 63,6% - низький рівень потреби у спілкуванні (для порівняння у контрольній групі 15% - високий, 70% - середній, 15% - низький рівень потреби у спілкуванні).

Вивчення особливостей сімей підлітків з затримкою психічного розвитку як фактора соціалізації ми здійснювали за допомогою анкетування. Результати виявились наступними:

- 27,3% підлітків з затримкою психічного розвитку живуть з батьками, які перебувають у першому шлюбі, 54,5% живуть у сім'ях, що розпалися, 18,2% - у сім'ях повторного шлюбу (для порівняння у контрольній групі 65% батьків підлітків з типовим розвитком одружені в першому шлюбі, 15% живуть у сім'ях, що розпалися, 20% - у сім'ях повторного шлюбу);
- у експериментальній групі вища освіта у 9,1% батьків підлітків з затримкою психічного розвитку. Щодо зайнятості, то у цій же групі 27,2% -

безробітні, 36,4% - працівники середньої та низької кваліфікації, 36,4% - малокваліфіковані працівники різних сфер (для порівняння у контрольній групі вища освіта у 75% батьків підлітків з типовим розвитком);

- своє матеріальне становище сім'ї експериментальної групи оцінюють переважно як середнє у 36,4% випадків, (для порівняння - сім'ї контрольної групи як середнє у 65% респондентів).

- оцінили стан здоров'я своїх дітей як добрий 45,5% батьки підлітків з затримкою психічного розвитку (для порівняння 60% батьки підлітків з типовим розвитком);

- батьки підлітків з затримкою психічного розвитку беруть участь в їх навчанні у 36,4% випадках (арсенал впливу на навчальну активність дитини бідніше, а методи роботи менш ефективні - примус, попускання, погрози);

- порівнюючи висловлювання батьків про самооцінку підлітків експериментальної та контрольної груп можна констатувати деякий збіг: занижена самооцінка в експериментальній групі 9,1%, у контрольній – 5%, висока самооцінка в експериментальній групі 18,2%, у контрольній – 25%;

- найбільші відмінності методів виховання у сім'ях експериментальної та контрольної груп, а саме: любов'ю виховують своїх дітей відповідно 45,5% і 75% відповідно; особистим прикладом – 36,4% та 60% відповідно;

- 80% батьків контрольної групи цілком задоволені тим, як їхні діти проводять вільний час, у експериментальній групі задоволених лише 54,5%, лише 27,3% батьків експериментальної групи досить часто проводять свій час із дитиною, у контрольній групі - 65%;

- щодо оцінки морально-психологічного клімату у сім'ях експериментальної та контрольної груп, то 80% батьків контрольної групи заявляють, що сімейний клімат сприятливий для розвитку їх дитини, а у сім'ях експериментальної групи таку оцінку дають лише 45,5% батьків. Морально-психологічний клімат у школі, де навчається дитина, як сприятливий для підлітків оцінюють 70% батьків контрольної групи 54,5%

експериментальної групи. Крім того 45,5% батьків експериментальної групи вважають, що нести відповідальність за виховання дітей має нести сім'я, а 18,2% не проти покласти всю відповідальність лише на школу. В той же час 70% батьків контрольної групи також вважають, що нести відповідальність за виховання дітей має нести сім'я, 30% вважають, що школа нарівні з сім'єю має ділити цю відповідальність.

Ми визначили ряд відмінностей у особливостях соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку, а саме у спілкуванні та сімейному оточенні. Визначені фактори можуть стати об'єктом корекційного впливу на підлітків з затримкою психічного розвитку, що забезпечуватиме їм більш сприятливі умови соціалізації.

3. Щодо практики організації психолого-педагогічного забезпечення соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку у навчальному процесі, то ми визначили, що сучасні наукові погляди базуються на переконанні, що батьки є першими та головними вчителями дитини, зокрема підлітків з затримкою психічного розвитку, тому соціальна підтримка таких сімей – це вирішення цілого комплексу проблем, пов'язаних з допомогою дитині, пов'язаних з соціалізацією.

Ми визначили, що ефективними формами організації психолого-педагогічної допомоги сім'ї на рівні закладу освіти є: індивідуальні форми роботи (бесіди й консультації спеціалістів, сімейне консультування (психотерапія), індивідуальні заняття з дитиною в присутності матері чи батька), групові форми взаємодії (загальні батьківські збори, групові батьківські збори, батьківські клуби).

Нами також була розроблена програма роботи з підлітками з затримкою психічного розвитку, що спрямована на формування їх ефективного спілкування як фактору соціалізації є комплексною, побудованою на основі міждисциплінарного підходу з урахуванням індивідуальних потреб і ресурсів підлітків. Програма враховувала особливості розвитку підлітків з затримкою психічного розвитку, їхніх

психологічних характеристик. Створена програма формування ефективного спілкування підлітків з затримкою психічного розвитку спрямована на формування у них навичок спілкування, яких їм бракує, обговорення з ними проблем взаємодії з іншими людьми, як дорослими, так і ровесниками, для запобігання міжособистісних конфліктів.

Таким чином, для ефективної соціалізації підлітків з затримкою психічного розвитку перед педагогом в умовах інклюзивної освіти стоїть задача розвитку соціально-комунікативних навичок, згуртування класного колективу, просвіти серед батьків та їх консультивання.

Перспективи подальшої роботи вбачаємо у вивченні педагогічної реабілітації засобами інклюзивного навчання як системи корекційного впливу на соціалізацію підлітків з затримкою психічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості і ризики (соціально-педагогічний аспект) : наук.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2007. 152 с.
2. Бабяк О. Особливості діагностики комунікативної діяльності учнів із затримкою психічного розвитку. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. № 1. С. 67-75.
3. Бабяк О. Формування міжособистісних стосунків у підлітків із затримкою психічного розвитку в шкільній групі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 4. С. 47-55.
4. Баташева Н.І. Формування емоційної сфери соціально депривованих дошкільників із затримкою психічного розвитку : дис. ... канд.. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2019. 308 с.
5. Барнич О. Вплив стилю сімейного виховання на соціалізацію підлітків. *Еврика-ХІV*. Івано-Франківськ, 2013. С. 4–5.
6. Білоус Р. М. Психологічний супровід корекції уваги підлітків із затримкою психічного розвитку. *Актуальні проблеми сучасної психології : матеріали ІІ Всеукраїнської наукової інтернет-конференції 15 жовтня 2021*. Одеса, 2021. С. 177-183.
7. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посіб. К.: Наш час, 2005. 176 с.
8. Боровець О. Тренінг формування комунікативної компетентності підлітків // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. 2009. Вип. 3. С. 23-29.
9. Бочелюк В.Й., Турубарова А.В. Психологія людини з обмеженими можливостями: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 264 с.
10. Варій М.Й. Психологія особистості. К., 2008. 480 с.
11. Вержиховська О.М. Характеристика базових складових психічного розвитку у дітей при затримці психічного розвитку. *Наукові праці*

Кам'янецьПодільського університету імені Івана Огієнка : Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Випуск 9. У 5-ти томах. Кам'янецьПодільський : Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка, 2010. Т.5. 152с. С.8-10.

12. Войтко В.В. Особистісний підхід науковців до характеристики затримки психічного розвитку. *Науковий часопис. Спеціальна психологія. С.284-294.* URL:

<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16672/Voitko.pdf?sequence>

13. Волинець О.П., Кузьміна О.А. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з різними формами ЗПР. *Таврійський вісник освіти. 2014. № 4 (48). С. 222–228.*

14. Грибенко І. Школа і сім'я як агенти соціалізації підлітків. *Соціальна психологія. 2009. № 5. С. 153–158.*

15. Гуманізація освітнього простору спеціальної та інклюзивної освіти: теорія і практика / за наук. ред. А.А.Колупаєвої, І.М.Дичківської. Рівне: Волинські обереги, 2020. 364 с.

16. Джонсон Д. Соціальна психологія : тренінг міжособистісного спілкування / Пер. з англ. В. Хомика. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 288 с.

17. Дефектологічний словник : навч. посіб. / за ред. В.Бондаря, В.Синьова. К. : МП Леся, 2011. 528 с.

18. Довгопол Ю.В. Психофізіологічні особливості підлітків, що сприяють формуванню кримінальної поведінки. *Проблеми сучасної психології. 2012. Вип. 15. С. 163-171.*

19. Доцюк Л. Вплив адаптивної корекційно-розвиваючої програми на функціональний стан підлітків із затримкою психічного розвитку. *Вісн. Прикарпат. ун-ту. Фіз. культура. 2019. Вип. 33. С. 34-39.* URL: <https://cutt.ly/5pXiH1I>

20. Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2961-15>

21. Закон України Закон від 21.03.1991 № 875-XII «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=875-12> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

22. Зиглер Е., Ходапп Р. Тлумачення розумової відсталості. Київ : Сфера, 2008. 344 с.

23. Зозуляк-Случик Р.В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ : НАІР, 2015. 218 с.

24. Ілляшенко Т.Д. Методика психолого-педагогічного вивчення інтелектуального розвитку підлітків. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови* : збірник наукових праць. К. : 2018. Вип. 14. С. 131–138.

25. Ілляшенко Т.Д., Бастун Н.А., Сак Т.В. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання. К. : ІЗМН, 1997. 128 с.

26. Інклюзивна освіта: теорія та практика: навчально-методичний посібник / за заг. ред. С.П.Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. Частина 2. 184 с.

27. Інтеграція молоді з обмеженими фізичними можливостями в суспільство: громадсько-правові, соціально-психологічні та інформаційно-технологічні аспекти: методичний посібник / за заг. ред. Є.А. Клопоти. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. 114 с.

28. Калініна Т.С. Особливості формування соціально-психологічної компетентності у молодших підлітків із затримкою психічного розвитку. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип 19. Т. 1. С. 9-13. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/19-1-ukr>

29. Калініна Т.С. Проблема психологічної готовності учнів із ЗПР на

етапі переходу до середньої освітньої ланки. *Актуальні питання корекційної освіти. К.*, 2011. Вип. 2. С. 58–66.

30. Калініна Т.С. Теоретичні аспекти особливостей розвитку особистості та поведінки молодших підлітків із затримкою психічного розвитку. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 186 - 195

31. Ковбас Б. Основи родинних взаємин. Івано-Франківськ : Плай, 2002. Т. 1. 288 с.

32. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра. К. : Міленіум, 2006. 336 с.

33. Кравченко Т.В. Вплив сім'ї на соціалізацію підлітків. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. Ч. 2 : спецвипуск. С. 181–189.

34. Кравченко Т.В. Сім'я та її вплив на соціалізацію дитини. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 3. С. 32–42.

35. Кравченко Т.В. Сутнісні характеристики соціалізації. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 3. С. 11–20.

36. Красновський В.М. Глобальні системи сучасності і підліток: фактори взаємодії. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 6. С. 28–32.

37. Крок до соціалізації осіб з розумовою відсталістю. *Соціальний захист*. 2007. № 6. С. 50–52.

38. Мамічева О.В. Корекція затримки психічного розвитку засобами фізичного виховання. Слов'янськ, 2008. 168 с.

39. Макарова С.Г. Формування психологічного захисту в системі взаємодії батьків і дітей із затримкою психічного розвитку. *Соціальна та життєва практика в структурі професійної підготовки: теорія і практика : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (17 трав. 2018 р., м. Запоріжжя)*. Запоріжжя, 2018. С. 119-120. URL: <https://cutt.ly/fpZ5jte>

40. Малина О.Г. Особливості психологічної допомоги дітям із ЗПР.

Проблеми сучасн. психології. 2018. № 1. С. 91-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_1_16

41. Миронова С.П. Інклюзивна освіта: теорія та практика : методичний посіб. / за заг. ред. С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 232 с.

42. Назаревич В.В. Психологічні особливості корекції поведінки соціально дезадаптованих дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 19.00.08. Інститут спеціальної педагогіки АПН України. Київ, 2005. 20 с.

43. Обухівська А.Г. Методика психолого-педагогічного вивчення розвитку молодших дошкільників. *Virtus : Scientific Journal.* 2019. № 38. С. 60–65.

44. Обухівська А.Г. Научуваність як діагностичний показник розумового розвитку дошкільників : дис. ...кандидата психолог. наук : 19.00.08. Київ, 1998. 185 с.

45. Омельченко І.М. Комунікативна діяльність дошкільників із затримкою психічного розвитку: теорія і феноменологія: Монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2018. 498 с.

46. Омельченко І.М. Концепт комунікативної діяльності дошкільників із затримкою психічного розвитку: філософсько-психологічна експлікація. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* 2014. Вип. 5. Ч. 1. С. 157-166.

47. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : підруч. К. : Либідь, 2004. 576 с.

48. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.

49. Піддубна С.А. Основні характеристики мислення у дітей із затримкою психічного розвитку. *Соціальна та життєва практика в структурі професійної підготовки: теорія і практика : зб. тез Всеукр. наук. -*

практ. конф. (17 трав. 2018 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя, 2018. С. 129-131.
URL: <https://cutt.ly/5pXqUXs>

50. Плахоття Т.А. Організація навчання школярів із затримкою психічного розвитку в інклюзивному класі. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку : матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (20-21 квітн. 2017 р.) : зб. тез БДПУ, Рада молодих учених*. Бердянськ, 2017. Ч. 2. С. 146-147. URL: <https://cutt.ly/lpXqZBI>

51. Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі : метод. посіб. / уклад. : О.В. Коган та ін. Лисичанськ : ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021. 80 с.

52. Про Національну програму «Діти України» : Указ Президента України від 18.01.1996 р. № 63/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text>

53. Прохоренко Л.І. Саморегуляція навчальної діяльності школярів із затримкою психічного розвитку : автореф. докт. дис. ... 19.00.08. Київ, 2017. 41 с.

54. Прохоренко Л.І. Особливості мотиваційного компоненту саморегуляції молодших школярів із затримкою психічного розвитку в навчальній діяльності. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2012. Вип. 5, ч. 1. С. 129-134.

55. Прохоренко Л.І. Психологічні особливості рефлексії школярів із затримкою психічного розвитку в процесі саморегуляції навчання. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2016. Вип. 11. С. 155-161.

56. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. у 9 кн. / за заг. ред. А.А.Колупаєвої. Київ, 2010. 363 с.

57. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції : Монографія. / за ред. А.Г. Обухівської, Т.Д. Ілляшенко. Київ : Ніка-Центр, 2020. 113 с.

58. Руденко Л.М. Особливості уваги у дітей із затримкою психічного

розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка і спеціальна психологія : зб. наук.праць.* Київ, 2016. Вип. 31. С. 174–179.

59. Савчук Л.О. Корекційне навчання дітей із ЗПР в умовах загально-освітньої школи. *Актуальні проблеми навчання людей з особливими потребами.* 2004. № 1 (3). С. 324.

60. Сак Т.В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції. Київ : Актуальна освіта, 2005. 246 с.

61. Сак Т.В. Як соціалізувати дитину з особливостями психофізичного розвитку в інтегрованому класі. *Початкова школа.* 2008. № 8. С. 53–56.

62. Сак Т.В. Організація навчання школярів із затримкою психічного розвитку різних психолого-педагогічних типів. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2017. № 1. С. 13-20.

63. Сак Т.В. Психолого-педагогічна типологія затримки психічного розвитку та її реалізація в організації корекційного навчання. *Наук. часоп. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекц. педагогіка та спец. психологія.* 2017. Вип. 33. С. 164-169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2017_33_29

64. Семенцова О.М. Теоретичні уявлення про затримку психічного розвитку та визначення напрямків корекційної допомоги дітям в умовах інклюзивної освіти. *Наук. часоп. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекц. педагогіка та спец. психологія.* 2019. Вип. 37. С. 111-120. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2019_37_17

65. Синьов В.М. Визначення методологічних принципів досліджень в галузі корекційної педагогіки. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. пр.* Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. № 11. С. 3–8.

66. Синьов В.М. Методологія та теорія досліджень в галузі дефектології. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного*

університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2010. Вип. 15, С. 7–8.

67. Ткачук Т.А. Особливості корекції затримки психічного розвитку дітей. *Практична психологія в інклюзивному середовищі : матеріали I Всеукр. наук. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 21 лют. 2019 р.)* Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 109-115. URL: <https://cutt.ly/ҮрХезus>

68. Ткачук Т.А. Особливості ускладнень затримки психічного розвитку дітей. *Молодий вчений*. 2018. № 1 (1). С. 62-66. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1\(1\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1(1)__17)

69. Турубарова А.В. Соціально-психологічні бар'єри соціалізації підлітків з фізичними вадами. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*. Київ : Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 282–290.

70. Токарева Н.М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.

71. Шмаргун В.М. Психолого-педагогічна корекція затримки психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку (на основі занять фізичними вправами в умовах загальноосвітньої школи): автореф. дис. ...канд. психол. наук. К., 2000. 19с.

72. Федорчук В.М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності». Навч.-метод. пос. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. 240 с.

73. Циба В. Системна соціальна психологія : навч. посібн. К., 2006. С. 170–184.

74. Циба В. Феноменологія соціалізації. *Соціальна психологія*. 2009. № 4. С. 21–32.